

וזאת התורה אשר שם משה

וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל: (דברים ד מד).¹

מסכת סופרים פרק יד הלכות ז-ח – מה אומרים בהגבהת ספר התורה

ואחר כך מגביה את התורה למעלה, ואומר: אחד אלהינו גדול אדונינו קדוש ונורא שמו לעולם ועד. ומתחיל בנעימה ואומר: ה' הוא האלהים, ה' שמו. ואחריו עונין אותו העם, וחוזר וכופלו, ועונין אותו אחריו שתי פעמים. מיד גולל ספר תורה עד שלשה דפין, ומגביה ומראה פני כתיבתו לעם העומדים לימינו ולשמאלו, ומחזירו לפניו ולאחריו. שמצוה לכל אנשים ונשים לראות הכתוב ולכרוע ולומר: "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל". ועוד אומר: "תורת ה' תמימה משיבת נפש עדות ה' נאמנה מחכימת פתי: פקודי ה' ישרים משמחי לב מצות ה' ברה מאירת עינים: יראת ה' טהורה עומדת לעד משפטי ה' אמת צדקו יחדיו: הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונופת צופים" (תהלים יט ח-יא).²

מסכת מנחות דף נג עמוד ב – זה יקבל זאת מזה ויתן לזו

"יבוא זה ויקבל זאת מזה לעם זה";³ יבוא זה - זה משה, דכתיב: "כי זה משה האיש" (שמות לב א וגם כג), ויקבל זאת - זו התורה, דכתיב: "וזאת התורה אשר שם משה" (דברים ד מד) מזה - זה הקב"ה, דכתיב: "זה אלי ואנוהו" (שמות טו ב), לעם זה - אלו ישראל, שנאמר: "עם זו קניתי" (שמות טו טז).⁴

מסכת יומא דף עב עמוד ב

אמר רבי יהושע בן לוי: מאי דכתיב: "וזאת התורה אשר שם משה" (דברים ד מד), זכה - נעשית לו סם חיים, לא זכה - נעשית לו סם מיתה. והיינו דאמר רבא: דאומן לה - סמא דחייא, דלא אומן לה - סמא דמותא.⁶

¹ זה אחד מפסוקי התורה השגור בינו מאד, והוא נחבא אל הכלים, בפרשה, בין דין ערי מקלט ובין המשך סיפור כיבוש עבר הירדן המזרחי. אנחנו אומרים אותו כעומד לפני עצמו ואף מוסיפים לו: "על פי ה' ביד משה" שאיננו חלק מהפסוק. אך בפשט המקרא הוא מחובר היטב לפסוק הסמוך ויש לקרוא את שניהם ברצף: "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל: אלה העדות והחקים והמשפטים אשר דבר משה אל בני ישראל בצאתם ממצרים". ושניהם אולי מכינים אותנו לפרק הבא המשחזר את עשרת הדברות ומעמד הר סיני. ובאמת, המעברים החדים מסיפורי מאורעות לדיני תורה ודברי מוסר ותוכחה, ומדיבור בגוף ראשון לגוף שלישי וחוזר חלילה, הם מהסממנים הספרותיים המאפיינים ביותר את שלוש הפרשות הראשונות של ספר דברים.

² ראו ערוך השולחן אורח חיים הלכות תפילה סימן קלד שבעקבות דברים אלה הוא תמה מנין נלקחה התוספת "על פי ה' ביד משה" שאנחנו מדביקים לפסוק שלנו ואלה דבריו: "ופלא שאנו אומרים וזאת התורה וגו' על פי ה' ביד משה וכן נדפס בסידורים. וקשה טובא, חדא דאין זה פסוק בשום מקום דוזאת התורה הוא בואתחנן [דברים ד מד] וע"פ ה' ביד משה הוא סוף פסוק בבהעלותך [במדבר י יג] במסעות. ועוד דבמסכת סופרים אינו כן וכמ"ש וכשמגביהה גולל הס"ת על ג' דפין ומראה לעם לפני הכתב כנגד פני המגביה. ומי שמסתכל היטב בהאותיות כראוי יגיע לו אור גדול אם ראוי לכך". ומן הסתם רבים טועים לחשוב שזהו פסוק בתורה ("על פי ה' ביד משה" מופיע בפסוקים אחרים בתורה, בעיקר בספר במדבר ד לז, שם מה, שם ט כג, י יג ופעם אחת גם ביהושע כב ט). ואכן הדבר תמוה: מי הוסיף ומתי נוספה תוספת זו לפסוק? ראו הצעתו של א. טויטו שתוספת זו באה בתשובה לנוצרים שטענו שתורת משה איננה תורת ה' והיא "חסרה ונעדרת השלמות", ולפיכך היא מופיעה רק בסידורים האשכנזיים ולא הספרדיים (מובא בספרו של ד. שפרבר, מנהגי ישראל ג', עמ' צ"ה, מוסד הרב קוק, תשנ"ד). והדברים נכונים בפרט לספר דברים שעל אופיו המיוחד, בהשוואה לשאר חומשי התורה, כבר עמדנו בדברינו [ספר דברים - משנה תורה](#) בפרשת דברים. ואגב, מנהגי אשכנזים וספרדים, יש אומרים שמסכת סופרים זו נוטה לשיטת הספרדים שמגביהים את התורה לפני הקריאה (ולא כאשכנזים שמגביהים לאחר קריאת התורה). אך מעיון בהלכות הקודמות שם שלא הבאנו לעיל, נראה לנו שאפשר להבינה לשתי השיטות.

³ ראו הפיטוס הבנוי כחידה בגמרא שם: "יבוא אדיר ויפרע לאדירים מאדירים באדירים ... יבוא ידיד בן ידיד ויבנה ידיד בחלקו של ידיד ויתכפרו בו ידידים ... יבוא טוב ויקבל טוב מטוב לטובים". ומשם הוא מגיע לפיטוס-חידה שלנו: "יבוא זה ויקבל זאת מזה לעם זה". ראו שם פירוטות כל הפיטוסים החידתיים האלה. פיטוסים בתלמוד ובספרות המדרש אינם דבר שכיח, אך גם לא נדיר. ראו למשל השירה שאמרו הפרות, עפ"י המדרש, בעת העלאת ארון הברית מבית שמש (המתואר בשמואל א פרק ו): "רוני רוני השיטה התנופפי ברוב הדרך המחושקת בריקמי זהב המהוללה בדביר ארמון ומפוארה בעדי עדיים" (עבודה זרה כד ע"ב). וכן הספרדים פיטויים בגמרא מועד קטן כה ע"ב: "תמרים הניעו ראש על צדיק כתר, נשים לילות כימים על משים לילות כימים ... אם בארזים נפלה שלהבת - מה יעשו איזובי קיר, לויתן בחכה הועלה - מה יעשו דגי רקק, בנחל שוטף נפלה חכה - מה יעשו מי גבים ... בכו לאבלים ולא לאבידה, שהיא למנוחה ואנו לאנחה". לסקירה מקיפה של נושא זה, ראו: אהרון מירסקי, 'השירה העברית בתקופת התלמוד', הפיטוס, תשנ"א, עמודים 57-76. וראו דברינו דרשת-שירה של חכמים בשביעי של פסח.

⁴ ושני פסוקים קודם: "עם זו גאלת" ואנחנו נוסיף גם את ישעיהו מג כא: "עם זו יצרת לי תהלתי ויפטר" שהוא תחילת הפטרת פרשת ויקרא. וכבר עמד על "משולש" זה בעל הטורים, ששיטתו מבוססת על מקבילות במקרא, ושזר את שלושתם לאחד בפירושו לשמות טו יג: "עם זו גאלת. עם זו קנית (פסוק טז). עם זו יצרת לי (ישעיה מג כא). שעם זו קנית כשגאלת אותם וכאילו יצרתם אז בריה חדשה". אבל אנחנו בנושא "וזאת התורה אשר שם משה", אשר מדגיש שה-"זאת" - התורה, באה "מזה" - הקב"ה, והוא שנתנה ל-"זה" - הוא משה: "יבוא זה ויקבל זאת מזה". ובכך אולי נותן מקור לתוספת שלנו: "על פי ה' ביד משה".

⁵ הוא דורש את המילה "שם" שבפסוק כמו סם.

⁶ מסביר שטיינזלץ: מי שמאומן בתורה ועוסק בה מאהבה הרי היא לו סם חיים. ומי שאינו מאומן ולא בא מאהבה - סם מוות. (חסדי ברסלב יאהבו גמרא זו). השווה מאמר זה עם מאמר הגמרא במסכת שבת פח ע"ב: "אמר רב חננאל בר פפא: מאי דכתיב: שמעו כי

מסכת מכות דף י עמוד א – דין רב או תלמיד שהרגו נפש בשגגה

תנא: תלמיד שגלה - מגלין רבו עמו, שנאמר: "וחי" 7 - עבד ליה מידי דתהוי ליה חיותא. 8 אמר ר' זעירא: מכאן שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון. 9 א"ר יוחנן: הרב שגלה - מגלין ישיבתו עמו. 10 איני? והא א"ר יוחנן: מנין לדברי תורה שהן קולטין? שנאמר: "את בצר במדבר וגו'" , וכתוב בתריה: "וזאת התורה!" לא קשיא: הא בעידנא דעסיק בה, הא בעידנא דלא עסיק בה (לא קשה, זה בזמן שהוא עוסק בה וזה בזמן שאינו עוסק בה). 11

דברים רבה (ליברמן) פרשת ואתחנן – התורה עדיפה על ערי מקלט

אמרו ישראל: רבינו משה, ערי מקלט אינן בטלים לעולם? 12 אמר להם: לאו, אלא סוף בית המקדש עתיד ליחרב וערי מקלט בטלות. אמרו ליה ישראל: והיאך אנו עושין? מיד אנו מתים! אמר להם: לאו, אלא התורה לפניכם שהיא מצלת יותר מערי מקלט. שערי מקלט אינן קולטות אלא לשוגגין, והתורה פונה את השוגגין ואת המזידין. 13 ומה כתוב שם? "וזאת התורה אשר שם משה" (דברים ד מד), מהו "וזאת"? עשאה מוסף על ערי מקלט, מה ערי מקלט מצילות מן המיתה, אף התורה כן. אמר שלמה: "החזק במוסר אל תרף" (משלי ד יג). 14

רש"י על הפסוק – עם הפנים קדימה

נגידים אדבר (משלי ח ו), למה נמשלו דברי תורה כנגיד? - לומר לך: מה נגיד זה יש בו להמית ולהחיות - אף דברי תורה יש בהם להמית ולהחיות. היינו דאמר רבא: למיימינים בה - סמא דחיי, למשמאילים בה - סמא דמותא" (ראו דברינו [ספ חיים וספ המות](#) בדפים המיוחדים). אלא ששם הנושא קשור עם דרשת רבי ישמעאל: "כפטיש יפוצץ סלע - כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה נחלק לשבעים לשון". ועל האדם מוטלת החובה לברר את הלשון הנכונה - הימנית ולא השמאלית, בתוך דברי התורה, בתוך עולם ההלכה והאגדה. כך בדיבור של מעמד הר סיני וכך גם בדיבור של "דברי חכמים כדורבנות" בבית המדרש, כמתואר בגמרא חגיגה ג ע"ב. ראו כל ההקשר הרחב בגמרא שבת שם, לאגדות מתן תורה: כפה עליהם הר כגיגית, עמא פזיזא, מודעה רבה לאורייתא ועוד. ואילו בדרשה שלנו, במסכת יומא, מדובר על תורה מול יראת שמים. שתורה בלי יראת שמים אינה ולא כלום. סם חיים הוא תורה שיש בה יראת שמים, תורה שמביאה ליראת שמים. ראו שם המשל של רבא על מי שאין לו יראת שמים ועוסק בתורה: "חבל על מי שאין לו חצר ועושה שער לחצר" (תרגום עפ"י שטיינזלץ). בשביל מה השער? לאן הוא מולך? ועוד שם: "פקודי ה' ישרים משמחי לב, אמרת ה' צרופה - זכה - משמחתו, לא זכה - צורתו". שנזכה תמיד להצטרף בשמחה לשמחה של תורה.

7 דברים פרק ד פסוק מב: "וְנָס אֶל אַחַת מִן הָעָרִים הָאֵלֶּה וְחָי".

8 תרגום: עשה לו דבר שתהיה לו בו חיות, ומסביר שטיינזלץ: "כיוון שחיינו של התלמיד תלויים בלימודו - צריך רבו להיות עמו". הרב גולה לעיר המקלט עם תלמידו שרצח נפש בשגגה!

9 וצריך הרב לבדוק היטב מי הם תלמידיו שמא יגלה בעקבותיהם. מעין תמונת ראי לדברי אבטליון במסכת אבות פרק א משנה יא: "אבטליון אומר: חכמים היהירו בדבריהם שמא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים וישתו התלמידים הבאים אחרים וימותו ונמצא שם שמים מתחלל". אנחנו גולשים מעט מהנושא שלנו לנושא ערי מקלט שגם הוא בפרשתנו וכבר זכינו לדון בו מעט בדברינו [משה וערי המקלט](#). בינתיים, נטעם מעט ממנו והוא יחזירנו לנושא שלנו. עניין זה של אחריות הרב על תלמידיו ודאי כבר נידון ונדרש בפנים רבות ע"י רבים וטובים. אנחנו רק נוסיף נופך קטן, שהוא מזכיר את אחריות הכהן הגדול על הרוצחים בשגגה: "שהיה להם לבקש רחמים על דורם ולא בקשו" (ולכן תפילתם של הרוצחים בשגגה שהכהן הגדול ימות והם ישתחררו, יש בה רושם; ולכן אמותיהם של הכהנים הגדולים היו מספקות מזון לרוצחים בשגגה שלא יתפללו, ראו כל זאת בגמרא מכות דף יא ע"א). דברי לקח ומוסר אלה שמעתי מפי חותני הרב יוסף יהודה ע"ה לאחר רצח רבין ז"ל, כשהיה דיון בציבור הדתי אם הייתה לנו אחריות עקיפה כלשהיא על מעשה אותו רוצח. ובעיניו, ועפ"י מקורות אלה, פשיטא שהייתה. וכך אולי גם לרב שבבית מדרשו למד אותו תלמיד ואיתרע לידו רצח גם אם בשגגה.

10 עכשיו התלמידים גולים יחד עם הרב שהרג נפש בשגגה. האם גם להם יש אחריות על רבם? האם גם לו מגיעה חיות, הגם שקטל נפש, וחיותו היא למוד תורה עם תלמידיו?

11 בהמשך הגמרא שם היא מציעה הסבר אחר לרעיון שדברי תורה קולטים ממוות, והוא, שמונעים מיתה ממי שיושב ולומד תורה, כמו רב חסדא שהיה יושב ולומד תורה ללא הרף ולא יכל מלאך המוות לקחת את נשמתו, עד שהתחכם ושב ענף של עץ סמוך והפסיק רב חסדא לרגע ממשנתו (ראו בדומה הסיפור על מותו של דוד המלך בגמרא שבת ל ע"ב). מה שחשוב לעניינינו הוא שמהפסוק: "וזאת התורה אשר שם משה", שבא מיד לאחר דין ערי מקלט, חשבה הגמרא לומר (על בסיס דרשתו של ר' יוחנן ש"דברי תורה קולטים") שאולי רב שיצא דינו לגלות, תהא גלותו בתוך בית המדרש ובתוך עולם התורה! הדחייה של הרעיון הזה, היא לכאורה טכנית - משום שאי אפשר ללמוד תורה ללא הפסקה וברגע שיפסיק ללמוד הוא חשוף (בעוד שעיר מקלט "קולטת" כל הזמן). נראה לפיכך שנושא זה מחייב עיון מעמיק יותר ולימוד נוסף. ראו גם דברינו [לאחוז בקרנות המזבח](#) בפרשת משפטים, שם הראנו שגם למזבח בבית המקדש יש דין של עיר מקלט. והיום פושעים ורוצחים נעשים רבנים וצדיקים בבתי הסוהר ופותרים שם ישיבות ובתי מדרש ...

12 נראה לנו לפסק בסימן שאלה, כלומר, בני ישראל שואלים את משה אם ערי המקלט יהיו קיימים לעולם ולא יתבטלו בשום שלב. 13 יש שמוחקים את המילה "פונה" והמשפט השלם הוא: "שערי מקלט אינן קולטות אלא לשוגגין, והתורה את השוגגין ואת המזידין". ויש כתי"ב בהן נמחקה המילה "פונה" ונכתב במקומה "קולטת". וליברמן משאיר את המילה "פונה" במשמעות של משחררת. אך לעצם הנושא, כיצד זה שהתורה "קולטת" רוצחים ועוד רוצח במזיד?

14 מדרש זה חוזר לכאורה על המדרש הקודם, וממילא גם על הבעיה הגדולה שהצבנו שם: כיצד יכול הלימוד בתורה להגן על הורג נפש. אך מרוח המדרש הכללי נראה שהכוונה כאן למניעה ולא לקליטה כדין עיר מקלט. עסקו בתורה, וממילא לא תבואו לידי שפיכות דמים בשוגג ולא תזדקקו למקלט. כמו שמצאנו למשל במדרש בראשית רבתי פרשת ויגש עמוד 208: "נוקשת באמרי פיך (משלי ו שם ב) - היזהר שלא תאמר על הטהור טמא ועל טמא טהור, על אסור מותר ועל מותר אסור ונתחייבת בפיך ... ומה תעשה? עסוק בתורה שנקראת זאת ... שנאמר: וזאת התורה אשר שם משה (דברים ד מד) ... לך עסוק בתורה ותנצל מאף". ומצלת הוא כמו צל היינו מסוככת ומגינה וכך אפשר לקיים אולי גם את המילה "פונה" - מפנה, שומרת. ועדיין צריך עיון.

וזאת התורה - זו שהוא עתיד לסדר אחר פרשה זו.¹⁵

מדרש אגדה (בובר) דברים פרק ד – שימה בפייהם, לימוד ושינון

"וזאת התורה אשר שם משה". לא היתה חדשה, אלא אותם חוקים ועדות ומשפטים, אותה שחזר להם ולימים כדי שידעו אותה. לקיים מה שנאמר: "ולמדה את בני ישראל שימה בפייהם" (דברים לא יט).¹⁶

איכה רבה פרשה ג סימן ז – התורה כנותנת תקווה¹⁷

"זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל" (איכה ג כא).¹⁸ ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן אמר: משל למה הדבר דומה? למלך שנשא מטרונה וכתב לה כתובה מרובה. ואמר לה: כך וכך חופות אני עושה לך, כך וכך ארגוונות¹⁹ טובות אני נותן לך. הניחה המלך והלך לו למדינת הים ואחר לשם.²⁰ נכנסו שכנותיה אצלה והיו מקניטות אותה ואומרות לה: הניחך המלך והלך לו למדינת הים ושוב אינו חוזר עליך. והיתה בוכה ומתאנחת. וכיון שנכנסה לתוך ביתה, פותחת ומוציאה כתובתה וקוראת ורואה בכתובתה: כך וכך חופות אני עושה, כך וכך ארגוונות טובות אני נותן לך. מיד היתה מתנחמת. לימים בא המלך, אמר לה: בתי, אני תמה איך המתנת לי כל אותן השנים! אמרה לו: אדוני המלך, אלמלא כתובה מרובה שכתבת ונתת לי, כבר אבדוני שכנותי.²¹

כך עובדי כוכבים מונין²² את ישראל ואומרים להם: אלהיכם הסתיר פניו מכם וסילק שכינתו מכם. עוד אינו חוזר עליכם.²³ והן בוכין ומתאנחין. וכיון שנכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות וקורין בתורה ומוציאין שכתוב: "ופנית אל ימינך והפריתי אתכם ונתתי משכני בתוככם והתהלכתי בתוככם" (ויקרא כו יב)²⁴ והן מתנחמין. למחר כשיבא קץ הגאולה אומר להם הקב"ה לישראל: בני, אני תמה מכם היאך המתנתם לי כל אותן השנים! והן אומרים לפניו: רבש"ע, אילולי תורתך שנתת לנו, כבר אבדנו האומות. לכך נאמר: "זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל", ואין זאת אלא תורה, שנאמר: "וזאת התורה אשר שם משה", וכן דוד אמר: "לולי תורתך שעשועי אז

¹⁵ בדרך שהלכנו עד כאן, הקשר לדין ערי מקלט, יש לומר שהפסוק שלנו מסכם את הנאמר לפניו. כך גם מבאר פרשן כמו ר' חיים פלטיאל: "וזאת התורה אשר שם משה - הורה להם דין ערי מקלט". אבל רש"י מכוון קדימה, לפרק ה הסמוך, המתאר את מעמד הר סיני ועשרת הדברות. וכך מבאר גם רבי בחיי בן אשר: "וזאת התורה אשר שם משה, הם הדברות שיזכיר בסמוך אחר פרשה זו. ובמדרש: וזאת התורה, מוסף על ערי מקלט". וכן צרור המור בפירושו לפסוק: "ואמר וזאת התורה אשר שם משה, על עשרת הדברות שיזכיר. ואולי לפי דרכנו יאמר וזאת התורה של מצות ערי מקלט שהבדיל משה". ובהתאם לשתי דרכים אלה יתפרש גם הפסוק הצמוד: "אלה העדות והחקים והמשפטים אשר דבר משה אל בני ישראל בצאתם ממצרים", אם הוא סוגר את כל הנאמר מתחילת ספר דברים ועד כאן (וודאי שלא רק את דין ערי מקלט), או שגם הוא מכוון אל עשרת הדברות ומעמד הר סיני שיבואו מיד בפרק הסמוך.

¹⁶ אנחנו חוזרים לבעיה שהזכרנו בהערות 2 ו-4 של חוסר אזכור שם ה' בפסוק: "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל! רש"י וסיעתו המכוונים קדימה, יאמרו שהתשובה נמצאת בפרק ה הסמוך, בו משה מדבר בשם ה', כגון הפסוק: "ה' אלהינו כרת עמנו ברית בחורב". (בספר דברים כידוע אין "וידבר ה' אל משה לאמר", או "ויאמר ה' אל משה", חוץ אגב מאחד, מצאו אותו). וגם לדעה שהדברים מכוונים כלפי מעלה, מתחילת ספר דברים ועד כאן, לא חסרים פסוקים בהם משה מזכיר שהכל מפי הגבורה, כגון זה: "דבר משה אל בני ישראל ככל אשר צוה ה' אותו אליהם" (דברים א ג). לכן, אומר המדרש לעיל, אין כאן שום דבר חדש, רק אותם חוקים ועדות ומשפטים שחוזרים עליהם בערבות מואב. ראו גם פירוש רמב"ן שמות יט ז: " ... וכן וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל (דברים ד מד), שאמר לדור הבא בארץ אם יקבלו עליהם את התורה, כי בא לחרות עמהם ברית בערבות מואב כאשר כרת עם אבותיהם בחורב". אך המדרש מוסיף ואומר: שים לב למילה "שם" והשווה אותה עם "שימה בפייהם" שבסוף הספר. לא כתוב כאן: "וזאת התורה אשר נתן משה", אלא "אשר שם משה", שהוא לימוד ושינון וחרוזה. ראו גמרא עירובין נד ע"ב: "רבי עקיבא אומר: מניין שחייב אדם לשנות לתלמידו עד שילמדנו? - שנאמר: ולמדה את בני ישראל. ומנין עד שתהא סדורה בפייהם? - שנאמר: שימה בפייהם. ומניין שחייב להראות לו פנים? - שנאמר: ואלה המשפטים אשר תשים לפנייהם". ראו גם פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק כא (בעקבות המכילתא): "אשר תשים לפנייהם. ר' עקיבא אומר: ערכם לפנייהם כשולחן ערוך, שנאמר: ולמדה את בני ישראל שימה בפייהם (דברים לא יט), שיהיו שונים ומשלישין ומרבעין עד שילמדו". זה מה שמשה עשה כאן: הוא שם את התורה לפני בני ישראל - שימה בפייהם, עד שתהא סדורה בפייהם כשולחן ערוך. ורצוי עם פנים נעימות ושוחקות. ואחרי כל זאת, ראה מי שראה את הצורך להוסיף בסיודור התפילה: "על פי ה' ביד משה" כפי שהעירו לעיל ולא סמך על כל הדרשות האלה (שהקהל הרחב אולי לא מכיר).

¹⁷ נסיים במדרש נחמה שהוא מענייני דיומא (דשבתא), גם אם הקשר לנושא שלנו קצת נדחק לסוף המדרש.

¹⁸ ראו שני פסוקים בהמשך שם: "חלקי ה' אַמְרָה נְפִשִי עַל כֵּן אוּחִיל לוֹ". ראו דבריני [אוּחִילָה לֵאל](#) בראש השנה.

¹⁹ שמלות יקרות מארגמן.

²⁰ התעכב שם ואחר לחזור.

²¹ ראו דבריני [עבד שמכרו רבו \(או ניתוק הברית\)](#) בתשעה באב, שם הראנו שאין המדרש מהסס לדון באפשרות ששבר החורבן הגדול יגרום לניתוק הברית והקשר המחייב בין העבד לרבו. ושם הרב הוא שאומר: "וְהֵעֵלָה עַל רוּחְכֶם הִי לֹא תִהְיֶה" ואילו כאן העבד, האישה הממתנה עד כלות, היא זו שמקיימת את קשר הברית.

²² מגנים, לועגים.

²³ כפי שטענה הנצרות ושונאי ישראל למיניהם לאורך הדורות, כולל בשואה.

²⁴ והמשך הפסוק שם: "וְהֵייתִי לְכֶם לְאֱלֹהִים וְאַתֶּם תִּהְיֶינִי לֵעָם". שם זה מותנה ב: "אם בחוקותי תלכו", אך הדרשן רואה בכל פסוקי הברכה של תחילת פרשת בחוקותי, דברי נחמה שאינם מותנים, או שציפיית האישה היא קיום: "אם בחוקותי תלכו".

אבדתי בעניי" (תהלים קיט צב). "על כן אוחיל לוי" ומייחדים שמו שתי פעמים ביום ואומרים: "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד" (דברים ו ד).²⁵

שבת שלום

ושנזכה לראות בנחמת ציון, גאולת ישראל ובנין ירושלים מחלקי המים

מים אחרונים 1: נחזור לשאלה ששאלנו בהערה 2 מי הוסיף את המילים: "על פי ה' ביד משה" לפסוק שלנו, באמירה בשעת הוצאת ספר תורה. ברוח תשובתו של אלעזר טויטו, נראה שאולי הפסוק החותם את ספר במדבר, לו יג: "אלה המצות והמשפטים אשר צוה ה' ביד משה אל בני ישראל בערבות מואב על ירדן ירחו". הוא שעומד ברקע. ספר במדבר לכאורה חותם את המצוות שנאמרו כבר בערבות מואב! לאחר שספר ויקרא חתם את המצוות שנאמרו בסיני, ויקרא כו מו: "אלה החקים והמשפטים והתורות אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה". שמא תאמר: אלה החוקים שנאמרו בסיני ע"י ה' ביד משה, ואלה עוד נוספו בערבות מואב ע"י ה' ביד משה, ומכאן ואילך, ספר דברים הוא: "התורה אשר שם משה". לפיכך, באו והוסיפו מי שהוסיף מה שהוסיף.

מים אחרונים 2: בסוף הערה 16 התעכבנו על שימת התורה בניגוד לנתינתה: "אשר תשים לפניהם ... ולמדה את בני ישראל שימה בפייהם" – "שיהיו שונין ומשלשין ומרבעין עד שילמודו". הערנו אמנם שעם כל זאת, ראה מי שראה צורך להוסיף בסידור התפילה: "על פי ה' ביד משה" אולי עבור הקהל הרחב. כאן נוסיף, שעבור מי שמכיר דרשות אלה, יש כאן חידוש יפה. המגביה מראה לקהל את התורה שבכתב שהיא ללא פיסוק וניקוד, ובוודאי ללא פרשנות כלשהיא. לשון התורה הבסיסי ביותר. אבל אתם הקהל יש בידכם חומשים מוגהים ומאירי עיניים שמכילים: פיסוק וניקוד, טעמי המקרא, תרגום, פרשנים ואולי גם מדרשים. שימו אל לבבכם שכל אלה הם בכלל התורה אשר שם משה ואל תסתפקו רק בשמיעת התורה מפי בעל הקריאה. עיינו בכל העושר שבידכם – הוא "התורה אשר שם משה לפני בני ישראל" שבכל דור ודור.

²⁵ מסיים המדרש בשני פסוקים בפרשתנו ואתחנן, ראשונה לנחמה, שמהם שאב עם ישראל כח ותעצומות נפש לייחל, להאמין, לא להתייאש ולצפות לגאולה, תקופה כה ארוכה.